René Etiemble. Recuperarea exclusului

Alex VĂSIEȘ

Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere
„Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters
Personal e-mail: alex_vasies@gmail.com

René Etiemble. Recovering the Banished

Any time we are confronted with the act of proposing a work of art, we will automatically have a center, thanks to which an aesthetic criterion will appear, as well as several inequalities. This article is mainly focused on René Etiemble's theories, for whom there exists an absolute necessity to reshape the principle that is the basis of comparative literature. Furthermore, the center must be eliminated and important attention must be paid to the reconceptualization of certain terms belonging to this area of studying. We will outline Etiemble's idealistic conception, which implies the generic enactment of the notion „literature" and the eradication of marginal vs. central literatures. Finally, the two solutions proposed by Etiemble will be pointed out, in order to see if the classical comparatist vision can be replaced with what seems to be a strike against any type of literary or cultural preconceptions.

Keywords: Etiemble, comparative literature, world literature, center, interculturality

Vorbind despre puterea de evaluare și de consacrare a textelor în literatură, Pascale Casanova, în *Republica Mondială a Literelor*, menționează că „istoria celebrărilor literare este și un lung șir de neînțelegeri și de ignorări datorate etnocentrismului dominatorilor literari [...] ce se exercită prin însuși actul de recunoaștere literară" (Casanova 2007, 196). Înțelegerea și asumarea acestei condiționări pentru operele literare care provin din literaturi considerate marginale constituie una dintre necesitățile teoretice pentru orice intelectual a cărui activitate se desfășoară în interiorul unui cîmp ideatic atît de curpinzător și de susceptibil la inegalități și ambiguități cum este cel al literaturii mondiale. Afirmația lui Pascale Casanova se află în descendența ideilor lui René Etiemble, figură marcantă pentru dezvoltarea și reformarea disciplinei literaturii comparate în secolul XX, cel care a atras atenția în dese rînduri asupra disfuncționalităților principiului comparativ practicat în mediile academice europene, promovînd activ deschiderea față de literaturile non-europene, considerate drept cel puțin la fel de valabile estetic precum cele vehiculate de canonul european.

În *The Crisis in Comparative Literature* (1966, lucrare cunoscută mai ales după titlul în franceză *Comparaison n'est pas raison. La crise de la littérature comparée*, 1963), René Etiemble, urmînd o linie teoretică descrisă de René Wellek prin critica adusă lui Paul Van Tieghem, în 1959, la Congresul Asociației de Literatură Comparată din America (pentru o analiză aplicată a întregii polemici vezi Ursa 2013, 17-28), pornește de la premisa nevoii de a restructura literatura comparată, în baza reproșului adus metodei disciplinei care ignoră specificitatea estetică a obiectului de studiu. Cauza acestei practici reducționiste (comparația simplă, de obicei cu tentă eurocentrică), ar putea fi, conform lui Etiemble, ajustată și redefinită de „împrumuturi", atît literare cît și metodologice, din culturile non-europene, precum cea asiatică sau africană. Pericolul sesizat de Etiemble, alături de Wellek mai înainte, în cadrul unei discipline care se îndreaptă tot mai mult spre un „imaginar teoretic nu numai organicist, dar și copleșit de figura ordonării" (Ursa 2013,20), precum în proiectul comparatist propus de Paul Van Tieghem în *Litterature comparée* (1931, trad. 1966), se referă la deplasarea (în sensul de deformare, *displacement*) studiilor literare și a literaturității, care ar fi trebuit să constituie principala zonă de interes pentru literatura comparată, spre texte non-literare și studii culturale, ca urmare a impactului multiculturalismului (Tötösy de Zepetnek și Mukherkjee 2013, 39).

Ceea ce urmărește Etimble, cu relevanță pentru cercetătorii care îi vor urma în domeniul *world literature*

mai ales, este asumarea faptului că funcționalitatea disciplinei comparatiste, dacă se mai vrea valabilă într-un secol XX în care ipotezele multiculturale, critica postcolonială sau postmodernismul s-au constituit ca sisteme de rezonanță pentru o alteritate permanent fluidă și neîncadrabilă în vechile grile, constă în „dislocarea centrului" (Sayeh 2011, 93), în acceptarea de noi metode, în lărgirea domeniului de analiză spre culturi și literaturi marginale, dar, aici constă specificul tezei lui Etiemble, toate aceste modele trebuie să provină dintr-o atitudine care vrea să unească – de unde și comparatismul planetar, *comparatisme planétaire* teoretizat de cercetătorul francez și reconceptualizat apoi de Gayatri Chakravorty Spivak ca „planetaritate" (Spivak, 2003) –, și nu să accentueze superioritatea occidentală prin raportare la specificul altor culturi. Comparatismul militant (Marino, 1982) al lui Etiemble se întîlnește în numeroase puncte cu ceea ce înseamnă azi paradigma *world literature*, mai ales prin dimensiunea sa integratoare și reconciliantă în ceea ce privește eventualele puncte de incongruență culturală între popoarele unei discipline care se vrea mondială.

Importanța lui René Etiemble pentru dezbaterile actuale ale noțiunii de *world literature* constă în faptul că teoreticianul francez, mai mult decît oricine, a abordat atît aspectul obiectual – literatură mondială în sensul de opere literare încadrabile sub incidența acestui concept –, cît și problema metodologiei (via literatura comparată) care să permită operarea corespunzătoare (neviciată ideologic, politic, economic șamd.) în interiorul spațiului ideatic transnațional creat prin acceptarea acestei paradigme. Definitoriu pentru critica lui Etiemble rămîne, în ceea ce privește ambele aspecte analizate, interesul viu pentru cercetarea spațiilor culturale dezavantajate cultural, economic etc. de către gîndirea occidentală, al cărei rezultat se manifestă, în urma unei parcelări culturale, prin dihotomia stăpîn (maître) vs. sclav (esclave) la nivel literar și civilizațional (Etiemble 1974, 16-17).

În primul rînd, pentru René Etiemble este obligatorie reconsiderarea „momentului Goethe" și a teoretizării inițiale a conceptului de *Weltliteratur* așa cum apare la scriitorul german. Pericolul pe care îl sesizează Etiemble vizează o posibilă confiscare istorică a noțiunii de către o „conștiință burgheză" a comerțului liber, de sorginte liberală, care a participat simultan la „denigrarea sau chiar distrugerea sistematică" a specificului unor literaturi precum cea africană, indiană, amerindiană, indonesiană, vietnameză etc. (Etiemble 2014, 86-87). Aici intervine acea dihotomie a literaturii divizate între stăpîn și sclav, întrucît concepția lui Goethe ar putea fi înlocuită, în baza unui paralelism între comerțul liber (al ideilor, cum apărea la scriitorul german), de tip liberal, și imperialismul colonial – provenind din același tip de conștiință burgheză. Totuși, afirmă Etiemble, niciun cuvînt din teoretizarea lui Goethe nu poate fi considerat ca indiciu pentru a-l încadra pe acesta în categoria unui agent (conștient sau nu) al imperialismului (Etiemble 2014, 86), dar comparatistul secolului XX trebuie să rămînă atent la un astfel de derapaj pentru a preveni eventualele consecințe ale unei interpretări inadecvate. Trecînd mai departe, Etiemble problematizează în ce fel poate fi revizuit conceptul de *world literature* în secolul XX, dincolo de determinările politice sau spațiale.

Subliniind importanța unui spațiu de dialog intercultural, care depășește limitele unei națiuni, cercetătorul francez sugerează că este obligatorie reconsiderarea terminologiei comparatiste (*literatură universală*, *literatură generală*, *littérature générale*, *world literature* etc.) și acceptarea termenului generic de „literatură" pentru totalitatea tuturor literaturilor naționale (Etiemble 2014, 87). În spatele acestui termen se ascunde însă o atitudine de tip universalist, care stabilește (cel puțin principial) relații de egalitate între toate literaturile care îl compun. În plus, renunțînd la un adjectiv însoțitor, modelul teoretic european nu se mai definește ca model de universalitate la care restul lumii trebuie să se alinieze (Etiemble vorbise despre modelul european care se autoimpune națiunilor non-europene, în special celor colonizate, în *Le Japonais,* 1953). Avem de-a face cu un conținut eterogen, în interiorul căruia comparatistul poate (și trebuie) să stabilească conexiuni, acceptînd că literaturilor considerate marginale trebuie să li se acorde același statut ca celor occidentale și că trebuie să li se recunoască importanța trecutului cultural și literar, chiar și posibilele influențe asupra Occidentului (Etiemble 2014, 88). În modelul pe care-l propune Etiemble discriminările sînt abolite – nu contează că avem de-a face cu literatură scrisă sau orală, dintr-o limbă moartă sau încă vorbită, nu contează backgroundul politic, religios sau economic (Etiemble 2014, 88) –, e vorba despre o totalitate la nivelul căreia chiar și clișeele de raportare la culturile non-occidentale ca „în curs de dezvoltare", „primitive", sau „Celălalt" (Etiemble 1957, 160; Etiemble 1967, 114) sînt înlăturate. Întrebarea care urmează este cum va reuși cercetătorul, studentul, sau cel care citește pentru propria plăcere să gestioneze multitudinea operelor, o întrebare care are ecouri pînă și la cei mai noi savanți, în special Franco Moretti (2000), din cîmpul cercetărilor *world literature.* Care sînt, așadar, răspunsurile lui Etiemble la această întrebare și cum este posibilă aducerea în spațiul de discuție a operelor literare care provin din literatura africană, asiatică, amerindiană și altele asemenea?

Întîi de toate, cel care vrea să asimileze și să aibă cel puțin o imagine de ansamblu a literaturii universale ca totalitate trebuie să pornească de la ideea că în eterogenitatea promovată de Etiemble nu se mai poate acționa prin criterii opozitive. Altfel, evaluarea operelor s-ar face în continuare printr-un recul imperialist sau prin structuri de tipul „dominanță" și „marginalitate". Chiar dacă în ziua de azi astfel de noțiuni par inerente cîmpului literar, fie el autonom (cum este cazul la Pascale Casanova) de determinările politice sau economice, idealismul lui Etiemble merge pînă la eradicarea prejudecăților culturale.

Acest proiect pare să se bazeze însă tot pe o formulă mascată de (contra)dominație, întrucît dacă în general, în școala comparatistă franceză, de pildă, aveam de a face cu supremația occidentală a marilor cărți de limbă franceză, germană sau engleză, în sistemul proiectat de Etiemble prim-planul, chiar și ca urmare a unei porniri egalizatoare, este sugerat ca aparținînd literaturilor de origine asiatică sau africană, așezate, nu în puține rînduri, de către cercetătorul francez la originea marilor mituri sau cărți din Occident (Etiemble 2014, 88-91). Justificarea ar putea fi pasiunea declarată și manifestată prin traducerile și studiile lui Etiemble din literaturile menționate, și pare să vină ca o negație la forma de dominație occidentală. Rezultanta celor două forțe însă, acceptînd pînă și „revanșa marginalilor" practicată de criticul francez, pare să marcheze, într-adevăr, o zonă neviciată, a egalităților și a suspendării mecanismelor de excludere.

Pus în fața unui corpus de texte de necuprins pentru o ființă umană, Etiemble avansează două soluții. În primul rînd, există varianta cititorului care își poate crea, după modelul lui Herman Hesse din *A library of World Literature* (*Eine Bibliothek der Weltliteratur*, 2004), în care fiecare alege ce să citească din multitudinea literaturii mondiale, creionîndu-și astfel un micro-canon propriu, o bibliotecă personală a literaturii mondiale. În acest caz, Etiemble afirmă ipostaza „amatorului", a celui care citește doar din pasiune, după preferințele sale estetice, morale sau după statura sa intelectuală (Etiemble 2014, 95), și a cărui perspectivă asupra literaturii mondiale este inevitabil influențată de filtrele de mai sus. Plăcerea individuală a lecturii, mai ales din partea unui public neacademic, neavizat, nu constituie, în gîndirea lui Etiemble, un principiu valabil și acreditabil universal. Ajustarea acestei remarci ar putea fi o diviziune de tipul celei care apare mai tîrziu la David Damrosch (2003) între cărțile de consum și operele care fac parte din *world literature*.

A doua ipostază, cea care-l interesează de fapt pe Etiemble, o constituie poziția din care un individ sau o comunitate se poate pronunța asupra unor *liste*, a *istoriilor* sau a *dicționarelor* pînă la a le compila. În acest caz, conform criticului francez, singurele limite ar trebui să fie comprehensiunea și adevărul. Pentru Etiemble accentul se pune, la fel ca la Franco Moretti mai tîrziu, pe istoria literară în primul rînd, și abia mai apoi pe fenomenele prezentului. „O istorie autentică a literaturii și a literaturilor", spune Etiemble, „va trebui să fie cît mai adevărată cu putință, acceptabilă pentru toate popoarele implicate" (Etiemble 2014, 95). Cum în dinamica literaturii mondiale sînt implicate, cel puțin din ceea ce promovează Etiemble, *toate* popoarele lumii care au creat literatură, rezultă cu necesitate că o istorie autentică, reală și adevărată a literaturilor, înseamnă acceptarea unei narațiuni universale valabile pentru toate culturile literare. Știm însă că pînă în ziua de azi un astfel de proiect pare cel puțin utopic, inegalitățile perpetuîndu-se și chiar accentuîndu-se din anii '60-'70 în care activa Etiemble. Propunerile sale, infuzate de un simț etic și de o vigilență teoretică mereu active, reprezintă interes pentru cercetătorii de azi, cu atît mai mult cu cît unele dintre ele au constituit puncte de plecare pentru desfășurarea conceptuală ulterioară a literaturii mondiale.

Pentru a aduce în prim-plan literaturile din limbi de mică circulație, cum sînt cele asiatice sau africane, spune Etiemble, e nevoie de „echipe" care să traducă și să facă vizibile aceste literaturi în cîmpul literaturii mondiale (Etiemble 2014, 95). Odată expuse, operele literare trebuie asimilate după criteriile specificului fiecărei culturi de proveniență, evaluarea realizîndu-se prin prisma propriilor standarde, nu după un set de valori europene (Etiemble, 1964). În același registru, în secolul XXI, Revathi Krishnaswamy va vorbi despre științele literare mondiale (*world literary knowledges*), referindu-se la teorii și metode care provin din spațiul asiatic și care au aplicabilitate la nivelul literaturii mondiale, la același nivel precum metodele deja cunoscute ale literaturii comparate perpetuate de-a lungul secolului XX. Epistemologiile estetice pe care le propune Krishnaswamy urmăresc însă să pună într-o nouă lumină textele non-occidentale, și să evidențieze „rețele istorice de influență care au fost obscurizate de ideologii eurocentrice sau naționaliste, bazate pe opoziția est-vest sau colonial-național" (Krishnaswamy 2010, 399-419).

Importanța acestor „echipe" de traducători (aici traducerea implică și transpunerea culturală) aduce cu ceea ce spunea Georg Brandes și rolul deosebit pe care teoreticianul danez îl acorda traducerii ca practică culturală (Brandes 2013, 23-27). Acest obiectiv reprezintă o dublă oportunitate – atît pentru literaturile de mică circulație de a intra în circuitul *world literature*, cît și pentru cititorul european de a descoperi elemente și specificități inaccesibile în lipsa unor traduceri competente. Pentru Etiemble, la fel ca pentru Susan Basnett, una dintre cele mai importante voci teoretice ale *translation studies*, atît de vehiculate în prezent, traducătorul nu mai poate fi considerat un ins izolat, de neluat în seamă în raportul cultural pe care-l stabilește prin actul traducerii, ci trebuie perceput ca element activ în schimbul intercultural. În aceeași măsură, dezvoltă Basnett, studiul traducerilor nu mai poate fi privit ca un fenomen marginal sau ca o disciplină izolată, ci necesită o „reconceptualizare ca mișcare între și *dincolo de*, și nu o simplă tranzacție între o sursă și un text țintă"[s.m.] (Basnett 2011, 67-80).

Demersul lui Etiemble vine împotriva comparatismului de tip clasic, care promovează poliglotismul eurocentric, iar una dintre criticile cercetătorului francez se îndreaptă către Hugo von Meltzl, comparatist în Transilvania secolului ai XIX-lea și fondatorul primei reviste de literatură comparată, la Cluj, în anul 1877. *Acta Comparationis Litterarum Universarum* (fondată de Meltzl alături de Samuel Brassai) promova un „decaglotism al limbilor civilizate" (Etiemble 2014, 88) iar obiectivul revistei, după cum arată David

Damrosch într-un eseu dedicat lui Hugo von Meltzl și „principiului poliglotismului", era de a continua teza goetheană a unei dezbateri culturale dincolo de limitele națiunii (Damrosch 2011, 12-20). Dar, în opinia lui René Etiemble, o atitudine care perpetuează dominația unor limbi occidentale de largă circulație (așa cum programul editorial al *Acta Comparationis...* se reducea la limbile germană, franceză, engleză, spaniolă, olandeză, islandeză, portugheză, italiană, suedeză, plus latina), deși sanscrita, chineza, japoneza, limba arabă sau iraniană sînt limbi care ar putea concura oricînd din punctul de vedere al tradiției și al operelor cu cele menționate mai sus, trebuie depășită.

Așadar, pentru Etiemble, consacrarea și impunerea limbilor „excentrice" în mediul european este improbabilă fără ajutorul unor translatori cu vocație, capabili să realizeze un astfel de transfer cultural complet. Cosmopolitismul modern pe care-l sugerează teoreticianul francez prin intermediul traducerilor și a recunoașterii importanței culturale provenite din mediul culturilor non-occidentale, prin promovarea perspectivei neviciate ideologic și a căutării de noi metode în cîmpul literaturii comparate. Poziția lui Etiemble reprezintă o luptă deschisă împotriva prejudecăților literare, precum și culturale de orice fel, reflectînd o conștiință a universalității dincolo de context sau de originea punctului de plecare, așa cum apărea acest concept în teoria lui Erich Auerbach (1969), ca moment care se legitimează prin obligația de a sistematiza multitudinea și varietatea materialului analizat, pentru a ajunge la sinteză, asumînd subiectivitatea și folosind-o ca resort intuitiv. Începînd cu René Etiemble disciplina literaturii comparate, precum și *world literature* – înțeleasă atît ca sumă a tuturor literaturilor, cît și ca nouă paradigmă care se ambiționează să integreze și să dezvolte structuri corespunzătoare depășirii formelor de dominație – trec în etapa unei destinderi teoretice și a unei dinamici de acumulare care va permite cercetătorilor să vină cu noi metode și cu noi perspective asupra obiectului de studiu.

Bibliography:

Auerbach, Erich. 1969. „Philology and Weltliteratur". The Centennial Review 13.1.

Basnett, Susan. 2011. „From Cultural Turn to Translational Turn: A Translational Journey". În Literature, Geography, Translation: Studies in World Writing, editată de Cecilia Alvstad, Stefan Helgesson David Watson. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Brandes, Georg. 2013. «World Literature.» Traducere în engleză de William Banks. În World Literature: A Reader, editată de Theo D'haen, Cesar Domínguez și Mads Rosendahl Thomsen. New York: Routledge. În original în Samlede Skrifter, vol. 12 (Copenhagen: Gyldendal, 1902).

Casanova, Pascale. 2007. Republica Mondială a Literelor / World Republic of Letters. București: Curtea Veche.

Damrosch, David. 2003. What Is World Literature? Oxford: Princeton University Press.

Damrosch, David. 2011. „Hugo Meltzl and <<the principle of polyglottism>>". În The Routledge Companion to World Literature, editată de Theo D'haen, David Damrosch și Djelal Kadir. New York: Routledge.

Etiemble, René. 1963. Comparaison n'est pas raison (La crise de la littérature comparée). Paris: Gallimard.

Etiemble, René. 1964. Connaissons-nous la Chine? Paris: Gallimard.

Etiemble, René. 1966. The Crisis in Comparative Literature (Traducere studiu introductiv de Herbert Weisinger Georges Joyaux). East Lansing, MI: Michigan State University Press.

Etiemble, René. 1974. Essais de littérature (vraiment) générale. Paris: Gallimard.

Etiemble, René. 2014."Should We Rethink the Notion of World Literature". În World Literature in Theory, editor David Damrosch. Chichester: John Wiley & Sons. Traducere de Theo D'haen din Etiemble 1974, publicată pentru prima dată în World Literature: A Reader, editată de Theo D'haen, César Domínguez și Mads Rosendahl Thomsen (Abingdon: Routledge, 2013).

Etiemble, René. 1953. „Le Japonais". Le Disque vert, I (Avril).

Etiemble, René. 1957. Le Péché vraiment capital. Paris: Gallimard.

Etiemble, René. 1967. Hygiène des lettres V: C'est le bouquet! Paris: Gallimard.

Hesse, Herman. 2004. Eine Bibliothek der Weltliteratur. Dietzingen: Reclam Universalbibliothek.

Krishnaswami, Revathi. 2010. „Toward World Literary Knowledges: Theory in the Age of Globalization". Comparative Literature 62:4, University of Oregon.

Marino, Adrian. 1982. Etiemble ou le comparatisme militant. Paris: Gallimard.

Moretti, Franco. 2000. „Conjectures on World Literature". New Left Review, 1 (Jan/Feb).

Sayeh, Samira. 2011. „René Etiemble: defense and illustration of a <<true literary comparatism>>". În The Routledge Companion to World Literature, editată de Theo D'haen, David Damrosch și Djelal Kadir. New York: Routledge.

Spivak, Gayatri Chakravorty. 2003. Death of a Discipline. New York. Columbia University Press.

Tötösy de Zepetnek, Steven și Tutun Mukherkjee. 2013. Companion to Comparative Literature, World Literatures and Comparative Cultural Studies. New Delhi: Cambridge University Press India Pvt. Ltd.

Ursa, Mihaela. 2013. Identitate și excentricitate. Comparatismul românesc între specific local și globalizare / Identity and Eccentricity. Romanian Comparativism between Local Specifics and Globalization. București: Editura Muzeului Național al Literaturii Române.

Van Tieghem, Paul. 1966. Literatura comparată / Comparative Literature. București: Editura pentru Literatură Universală.